

Прегледни рад
Образовање и васпитање (Штампано изд.). –
ISSN 2956-1779. - God. 19, br. 22 (2024), стр. 13-41
37.091(=163.41)(497.7)"1898/1912"
271.222(497.11)-726.1-36:929 Сава, свети
COBISS.SR-ID [160297737](#)
DOI: [10.5937/obrvs19-52112](#)

Рад примљен: 10.7.2024.
Рад прихваћен: 17.12.2024.

СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ СРПСКИХ ШКОЛА У БИТОЉСКОМ ВИЛАЈЕТУ ОД 1898. ДО 1912. ГОДИНЕ

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ¹
ОШ „Светозар Марковић“ Краљево, Србија

¹ <https://orcid.org/0009-0002-5229-2503>, e-mail: v.dedovic@hotmail.com

Рад је настао у оквиру израде докторске дисертације под називом: *Рад Србије на заштити државних и националних интереса у Македонији од 1885. до 1912. године*, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 23. септембра 2016. године.

СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ СРПСКИХ ШКОЛА У БИТОЉСКОМ ВИЛАЈЕТУ ОД 1898. ДО 1912. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је реч о светосавским прославама српских школа у Битољском вилајету у периоду од 1898. до 1912. године и утицају тих прослава на очување традиције, подизање националне свести и одржавање основних духовних вредности српског народа у овој области. После затварања српских школа и протеривања учитеља за време Велике источне кризе, дозвола за њихово поновно отварање у Битољском вилајету добијена тек марта 1897. године. Српски народ је празновао све хришћанске празнике и на тај начин уздизао свој национални дух. Од свих свечаности издвајале су се оне које су посвећене првом српском архиепископу, просветитељу и учитељу Светога Сави. Покушали смо да на основу сачуване архивске грађе, извештаја дописника Цариградског гласника и релевантне литературе опишемо програм и начин прослављања овог изузетно значајног датума српске историје. Ове прославе показивале су да културни живот Срба у Турској није био замро. Српски народ је у овим прославама и чувању других традиција тражио наду која му је са свих страна одузимана. На основу наведених докумената се може закључити да је Светосавски култ био врло јак код српског становништва у Битољском вилајету, и поред противљења турских власти и притисака бугарске егзархата успостављеног на овој територији. Непризнавање српске народности и притисак са свих страна уједињавало је Србе како би одбранили и сачували своје обичаје. Светосавске прославе у српским школама у Битољском вилајету представљају потврду свести српског становништва о својим коренима и постојању. Жеља српског становништва да овај празник што достојније обележи представља његово тихо али упорно опирање наметнутим проблемима. Разноврсност у решавању проблема показивала је његову духовну снагу и виталност и након вишевековног боравка под турском влашћу.

Кључне речи: Битољски вилајет, прослава, Дан Светога Саве, српске школе, резање колача.

Крајем XIX и почетком XX века светосавски култ је био развијен не само у Србији и Црној Гори већ и у српским областима које су биле под Турском царевином и Аустроугарском монархијом, као и у другим деловима светагде је живео српски народ. У Турској, без Босне и Херцеговине и четири округа која су 1878. године присаједињена Кнежевини Србији, пре српско-турскога рата 1876–1878. године, радиле су 154 српске школе, од којих 152 у Старој Србији и Македонији.² Свети Сава као школски патрон се прослављао онако како се прослављао у пограничним местима слободне Србије. Прославе су одржаване у више градовасве док су радиле српске школе, и то: Тетову,³ Боровцу (Охридска каза),⁴ Призрену, Приштини, Вучитрну, Митровици, Гњилану, Врању, Нишу, Скопљу, Кратову, Кочану, Кичеву (у граду и манастиру Пречиста близу Кичева за време учитеља Владимира Маринковића из Кадине Луке близу Ваљева) (HadziVasiljević, 1935: 130–142; Veselinović, 1908: 66–69; Veselinović, 1897: 5, нар. 2; Dedović, 2016, 861).

Када је почео српско-турски рат 1876–1878. године све српске школе у Турској су затворене. Већина српских школа у Старој Србији, нарочито у Македонији, остала је затворена и након рата (Dedović, 2016, 861; Sesum, 2020, 151). Српских школа у Битољском вилајету било је у периоду 1872–1875. године у Кичеву, Крушеву, Смиљеву, Боровцу и другим местима. Све ове школе су почетком 1876. године затворене (Veselinović, 1897: 5, нар. 2; HadziVasiljević, 1928: 124, 125, 126, 413).

Дипломатским активностима, преко Посланства у Цариграду и конзулата у Скопљу, Битољу и Солуну, Србија је успела да се у периоду 1892–1894, посебно од 1897. године (султановим указом) створе макар минимални услови за легалан рад српских школа у Македонији. После доношења Закона о јавној настави у Турској (1891) Порта је дозволила отварање приватних школа, најпре у Скопљу (30. вгуста 1892), а затим и Солуну (6.

² Једна српска школа је радила у Цариграду а једна у Скадру. У Битољском вилајету је до 1876. године радило 49 српских школа, и то: битољској околини 9, гостиварској 4, дебарској 12, кичевској 7, охридској 7, прилепској 7, Радовишту 1, реканској 2. Од 154 српске школе затворене су и престале радити 104, побугарене 31, а наставило је да ради само 19 српских школа (Ivanić, 1902: 101; Ivanić, 1908: 454–455). Према подацима Ј. М. Јовановића Пијона, у Старој Србији и Македонији је од 1868. до 1874. године постојало 67 српских школа у битољској, косовској и нишкој области (Jovanović, 1990: 126).

³ Дан Светога Саве у Тетову се почео прослављати још 1862. године и тада се јавно певала химна Светоме Сави „Ускликнимо с љубављу“ (Zivković Hristić, 2009: 191–193).

⁴ Ова школа празновала је Дан Светог Саве и у периоду 1874–1878. године за време учитеља Арсе Шуменковића из истог села (Veselinović, 1908:88).

децембра 1892), а од маја 1893. године и у целом македонском делу Косовског вилајета (Veselinović, 1897: 4).⁵ За Битољски⁶ и Солунски вилајет дозвола је добијена тек крајем марта 1897. године (Dedović, 2016, 861).⁷ На основу добијене дозволе, Срби у Битољском вилајету су отворили нове или обновили старе основне школе у многим селима Битољске, Прилепске, Кичевске, Охридске и Дебарске казе, Крушевске нахије и Поречке нахије (Кичевске казе). Из извештаја велешко-дебарског митрополита Поликарпа упућеног скопском митрополиту Фирмилијану види се да је у Дебарском делу епархије школске 1902/1903. године радило 19 српских школа, у којима је било 552 ученика, а са њима је радило 27 учитеља. Српске школе отворене у Битољском вилајету радиле су по школском програму за основну наставу у Краљевини Србији, прилагођеном месним приликама и турским прописима. Ове школе у стручном раду контролисали су управитељи школа, који су махом службовали по варошким центрима где је било српских школа (Stojančević, 1999: 38–41).

Светозар Томић,⁸ поводом обележања седамсто година од смрти Светога Саве, 1935. године, написао је један текст чији је

⁵ (АС, КСПЦ (Краљевско српско посланство у Цариграду), фас. 69); HadziVasiljević, 1911: 243–245).

⁶ Битољски вилајет састојао се од пет санџака, и то: Битољски, Дебарски, Елбасански, Корчански и Серфиџански (Серефиџе - Србица). Највећи део словенског становништва овог вилајета живео је у Битољском и Дебарском санџаку, а у нешто мањем броју и у Корчанском санџаку. У Битољском санџаку биле су казе (срезови): Битољска, Прилепска, Кичевска, Охридска, Преспанска, Леринска (и Костурска) каза. Словенско хришћанско становништво у црквеном погледу било је подељено на егзархисте и патријархисте, а у национално политичком погледу на „бугараше“ или „бугаромане“, „србомане“ и „гркомане“. У Битољском санџаку „србомани“ су преовладавали у северном делу „са читавим пределима, у густим насељима и целим сеоским општинама“ а било их је и у јужним пределима, док су „бугараше“ преовладавали у варошким насељима. Као предели српске народности, искључиво или у великој већини, сматрали су се: Пореч (Поречка нахија) у Кичевској кази, Азот у Велешкој кази, северозападни део Прилепског поља Прилепске казе, предео Горње реке и Дебарског Дримкола у Дебарској кази, затим више села у Охридском Дримколу Охридске казе, у Кичевском пољу Кичевске казе и доста села у Битољској кази. Изаолована од главнине становништва српске народности у Битољској кази сматрала су се села Зрзе, Тополчане и Лисолај (Stojančević, 1999, 28–29).

⁷ Турске власти нису из неке нарочите пажње према Србима 1897. године дозволиле отварање српских школа у Битољском и Солунском вилајету, већ из страха Портне од савеза балканских земаља за време Грчко-турског рата (Ivanić, 1902: 110; Sesum, 2013: 77). У години у којој је добијена ирада отворено је 37 српских школа у Битољском вилајету. Највећи број отворених српских школа био је у Поречу (Ivanić, 1908: 464; Sesum, 2013: 77). Историџар Јован Пејин наводи да су у Битољском вилајету децембра 1897. године постојале 22 српске школе (16 мушких и 6 женских) у 15 места, 5 у варошима и 10 у селима. Школе је похађало 1147 ученика и ученица, које су учили 27 учитеља и 11 учитељица. Још 11 учитеља је чекало дозволу вилајетског просветног савета да отпочну са радом (Pejin, 1999: 326; АС КСПЦ, фасц. 71).

⁸ Светозар Томић, (Превиш, код Никшића, 30. март 1872 – Београд, 21. мај 1954). Био је значајна личност српској науци, култури, просвети и политици од краја XIX па све до средине XX века. Дипломирао је 1898. године на Великој школи у Београду, на Историјско-географском одсеку, 1898. године. После завршених студија постављен је за професора у Српској мушкој гимназији Скопље. Школске 1904–1905. године обављао је улогу директора Српске мушке гимназије Скопље, а од 1. октобра 1905. године преузео је улогу директора ниже гимназије у Битољу (*DSPKS 1903–1914. knj. I, sv. 2, 980–984; ASANU, MR, 14243/678, Београд, 2. avgust 1905*). Из Битоља је отишао у Солун где је школске 1905/1906. године радио као професор у гимназији „Дом науке“ (АС, MID, PPO, АС, 1905, ред 761, Bitolj, 8. jun 1905; Dedović, 2016: 862, нар. 2533).

наслов „Прослава Св. Саве у српским школама у време турско у Старој Србији и Македонији.”⁹ Томић је у овом тексту, на основу својих сећања описао програм и начин прославе Дана Светога Саве у српским школама на територији Турске царевине изнео најважније карактеристике положаја српског народана овој територији, који је био потчињен не само турским властима, већ изложен и притисцима бугарског гезархата успостављеног 28. фебруара 1870. године. Његова сећања конкретна се односе на светосавску прославу 1905. године, када је као директор ниже гимназије у Битољу одржао свечани говор. Из његовог говора може се најбоље видети како сепрослављао Дан Светога Саве у српским школама у Турској, „како се освежавала националност код нашега народа, како се србовало и како се тешко спроводила просветна политика“ (Томић, 1936: 11–16; Zivković Hristić, 2009: 199; Dedović, 2016, 862).

Одбијање турских власти да признају српску народност и други разни притисци са свих страна уједињавало је Србе како би одбранили и сачували своје обичаје. Празновали су све хришћанске празнике: Бадњи дан, Божић, православну Нову годину, Богојављење, Благовести, Дан Света три јерарха,¹⁰ Лазареву суботу, Цвети, Ускрс,¹¹ Ђурђевдан, Дан Светог Ђирила и Методија, Спасовдан, Видовдан, Крсну славу¹² и др. И српске школе у Битољском вилајету узимале су учешћа у свим већим догађајима, светковинама и прославама и на тај начин давале велики допринос јачању српске националне свести и осећања (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 1).

Од свих поменутих прослава и свечаности највеће су биле оне које су одржаване у црквама и школама поводом Дана првог српског архиепископа, просветитеља и учитеља Светога Саве. То је био посебан догађај, наводи у својим сећањима Светозар Томић (Томић, 1936:11–16). „Свети Сава је школска слава, слава школске

⁹ Овај текст се налази у заоставштини Светозара Томића (необрађена грађа), у Историјској збирци под бр.11499, Архива САНУ у Београду. Откуцан је на писаћој машини, ћирилицом, на четири странице, са ауторовим допунама и исправкама које су наведене у фуснотима и својеручним потписом аутора. Текст је у целини и са истим насловом објављен, најпре у часопису *Јужни преглед* 1936. године, а затим и у часопису *Братство* 2009. године (Томић, 1936: 11–14; Zivković Hristić, 2009: 195–199).

¹⁰ ASANU, Pera Ž. Ilić, „Na narodnoj mobi”, 10705.

¹¹ AS, MID, PPO, 1900, Skoplje, 25. maj 1901.

¹² У наведеном тексту Светозар Томић описује како су Срби „у Скопљу и јужно од њега славили крсно име. По селима учитељи а у варошима учитељи наставници на дан крснога имена морали су све наше људе свечаре посетити и славу им честитати. Није се смео заборавити ни онај у најзабаченијој мали. То су нам били дани састанка, разговора и србовања“ (Томић, 1936:11–16; Zivković Hristić, 2009: 196–197).

младежи, али поред ње славе и њени родитељи, те је општа слава [...] С колена на колено прелазила су предања о великим делима, која је Св. Сава починио за свој род, с појаса на појас прелазила су предања о неизмерним пожртвовањима, које је он поднео за своје племе. Одржавањем тих предања, која су се низала све до наших дана, наш народ није се само дивио величини његова духа, него је црпао и поуке. И заиста, цео живот Св. Саве то је велики низ примера врлина, на који се треба угледати” (*Carigradski glasnik*, 3, 16. januar 1897: 1).

За српски народ у Битољском вилајету прослава Дана Светога Саве био је посебан догађај. Управа школе је сваке године бирала одбор за прославу и домаћина славе¹³ који су имали задатак да припреме светосавску прославу како би изгледала што свечаније. На прославу су позивани представници страних конзулата и турских власти. Припреман је програм који се састојао од два дела, свечани и забавни део. Свечани део се углавном састојао од декламавања и певања песама од стране ученика и беседе директора школе о значају школске славе. Током забавног дела прославе свиране су и певане српске песме, играла су се српска кола и приказивани позоришни комади. Сав приход добијен од улазница на забаву и добровољних прилога остајао је школи који је употребљаван за набавку наставних средстава. „Одржавање ових лепих обичаја, као год и језика и књиге српске, јача се свест о народном имену и у народу и пред туђином. Они који на овом задатку пораде, најбоље ће се своје роду одужити, а за честита човека и несебична родољуба веће среће и слаћег осећања од овога и не може бити на овоме свету” (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 1).

Из наведеног текста Светозара Томића види се да су се српске школе припремале за прославу Дана Светога Саве од новембра месеца. Припремљени програм прославе састојао се из два дела. Пре подне изводио се свечани део програма. „Прво би се ишло у цркву на свечану службу па из цркве цео народ са ђацима и свештеницима у одеждама ишли би у школу где има свечаност

¹³ Домаћин славе спремао је кољиво (славско жито), свећу и славски колач. За ову улогубирани су највиђенији грађани који су се око тога отимали и утркивали ко ће боље и лепше припремити и организовати славу. Избор домаћина за наредну годину обављан је на сам Дан Светога Саве. Када свештеник пресече колач, обе половине даје домаћину, а овај једну половину предаје новом домаћину, а затим се пољубе стари домаћин честита новом домаћинство. Након тога присутни прилазе да би честитали домаћинство новом домаћину. Неретко се дешавало да су стари и нови домаћин у некој завађи који би се овом приликом међусобно измирили, што је код присутног становништва изазивало опште задовољство и прихватање (Zivković Hristić, 2009: 197).

да се одржи. Тамо се програм изводио према приликама. Ако су присутне турске власти (а увек су се позивале) онда се изводио одобрени програм, а ако нису, онда се изводио национални програм. У овоме случају ставила би се стража испред школе да пази долази ли ко из власти” (Томић, 1936: 11–16; Ђилас, 1969: 168). Зато су припремана два програма „један чисто српско–национални а други у границама државног закона на челу са султановом химном: *Еј вели ни...* и овај је слат меарифату¹⁴ на одобрење. У првом програму су биле песме и декламације ратоборне и дражиле свет на освету Косова са нашом химном: *Боже правде...* на челу. Говори су удешавани у верском и просветном смислу, јер су ишли властима на цензуру” (Томић, 1936, 11–16; Dedović, 2016, 864).

У другом делу програма, који је почињао у вечерњим сатима, одвијала се игранка која је представљала општеномало весеље. За пре подне позивали су се на прославу виђени грађани, представници турских власти, представници страних конзулата, ако их је било у месту, а за увече позивани су сви они који су били у могућности да дођу. Тако су долазили старији људи од 70 година у ћурковима и кафтанима, старије жене у мештанском оделу, млади људи и младе жене са децом, момци и девојке које су иначе из куће ретко излазиле; дошло би све што може да се с места креће. Највећа просторија у школи одредила би се за играње. Ту су смештени свирачи, почевши од зурле, гоча¹⁵ и кларинета па до циганске штрајк музике (Dedović, 2016, 864–865).¹⁶

Томић истиче да за други део програма који је заправо био народно весеље „доводили би свираче из Србије за Св. Саву и онда, пошто се мало расположе присутне турске власти и склоне у неку побочну собу – свира се, игра и пева србастије и националније но у самој Србији“ (Živković Hristić, 2009: 197). О учешћу певача и музичара из Србије на прославе Дана Светога Саве након тога причало би се дуже време и славила њихова вештина у извођењу народних песама и игара. „Недељама, па и месецима, причало би се после о прослави Св. Саве, о проводу, о игри и песми. Цео тон прославе био је чисто народски. И песме и

¹⁴ Меарифат – просветни савет.

¹⁵ Гоч или тапан или тупанје ударачки инструмент, велики бубањ који се приликом свирања поставља у усправан положај, на посебним ногарама и на коме се удара бочно, само по десној бас опни, такозваној думби.. Углавном се примењује у трубачким оркестрима јер даје изузетно јак и продоран звук.

¹⁶ Мали оркестар од неколико извођача, који је изводио вокалну музику, пратећи се на жичаним инструментима.

декламације биране су простом народу приступачне. Па и говори на Светосавској прослави писани су језиком и стилем лаким и разумљивим” (Živković Hristić, 2009: 197).

Аутентично сведочење Светозара Томића који је био активни учесник догађања говори нам о националним, социјалним, просветним и верским приликама у којима је живео српски народ под турском влашћу, и разноврсним начинима борбе које су Срби користили како би пронашли одговарајућа решења за одређене наметнуте проблеме у наведеним условима. Решавањем проблема на више начина српски народ у Турској је показао своју духовну снагу и виталност и након вишевековног боравка под страном влашћу (Dedović, 2016, 865).

Срби у Битољу су први пут свечано прославили Дан Светога Саве, свог великог учитеља и просветитеља, 1898. године. Прослава је одржана у првој основној мушкој школи (*Carigradski glasnik*, 6. februar 1898: 3; Veselinović, 1908: 79–80). Учествовали су ученици обе основне школе (мушка и женска),¹⁷ мушке и женске гимназије¹⁸ са својим учитељима и наставницима. „На неколико дана пре Светога Саве извештен је овдашњи валија о овој прослави, а и *говор* спремљен од стране овд. директора гимназије пријављен је и одобрен од овдашњег муарифата (просветне власти). [...] На дан пре Светога Саве, вредни учитељи прве овд. мушке основне школе окитили су и декорисали собе и двориште турским заставама и сваковрсним зеленилом. Учионицу где је извршено водоосвећење и резање колача красиле су слике Султанова, Светога Саве, Вукова и друге. [...]

¹⁷ Борба за отварање прве легалне српске школе у Битољу трајала је седам година. Маја 1889. године Влади Србије обратио себранич пар родом из Бањалуке, учитељица иучитељ Марија и Атанасије Јунгић са захтевом да их пошаље „за учитеље у Стару Србију или Српску Македонију.“ Влада је овај захтев прихватила и послала их у Битољ да тамо отворе српску школу (АС, МИД, ППО, 1889, фасц. III, ПП бр. 87, Атанасије и Марија Јунгић, родом из Бање Луке – председнику Министарског савета и министру иностраних дела Србије С. Грујићу, Београд, 4. V 1889; АС, МИД, ППО, 1889, фасц. III, ПП бр. 1224, Атанасије и Марија Јунгић, родом из Бање Луке – С. Грујићу, Београд, 16. IX 1889). Међутим, вилајетске власти су одговлачиле са издавањем дозволе за рад српске школе у Битољу. Због интрига код турских власти против њега, Атанасије Јунгић је крајем 1891. године напустио Битољ и вратио се у Београд. Тек након интервенције српске Владе битољски валија је 14. марта 1897. године издао дозволу Српско-македонској црквено-школској општини у Битољу за отварање српске школе у Рачкој махали. Школа је свечано отворена 28. марта 1897. године (Архив Србије, KraljevskosrpskoposlanstvouCarigradu (АС, КСПС), фасц. 65 и 71; Veselinović, 1897: 7–8; Vojvodić, 1999: 74; Pejin, 1999: 324, 326; Novakov, 2014: 588). Неколико дана након отварања ове школе, да би допринео смиривању стања у Македонији, султан је наредио да се без икаквог изговора дозволи отварање српских школа у свим местима Солунског и Битољског вилајетау којима су поднети захтеви (PZNBS, FJHV, P 413/VI/77, Beograd, 13. april 1897; ASANU, MR, 14243/314; AS, KSPC, fasc. 71; Pejin, 1999: 326).

¹⁸ У Битољу је била српска нижа четвороразредна гимназија са посебним женским одељењем („женска гимназија“) (Novakov, 2017: 133). Добила је дозволу за рад (русат наму) 7. новембра 1897. године као „приватна школа нарочито за учење и предавање српског језика“ (АС, МИД, ППО, 1897, ред 247, Bitolj, 28. oktobar 1897).

Рано изјутра 14. јануара 1898. године осетио се живљи покрет око српске школе и на сваком се опажала радост. Тачно у четири сахата (по турском) дошла је грађанска музика и огласила почетак прославе химном султановом. Одмах за тим дошли су ученици мушке и женске гимназије са својим наставницима и наставницама; сви ученици обучени у ново одело (униформи) и пролазећи улицама изгледали су као најбоље мајско цвеће. Цео свет, који је улицама пролазио, застајао је, а прозори су се свију кућа брзо отварао, те је и мало и велико, и мушко и женско гледало српске ученике, и дивило се њином реду, понашању и лепоти одела, каквога ниједна овдашња школа нема. Кад су гимназисти ступили у двориште прве основне школе, музика је засвирала, а сви учитељи и учитељице на челу са својим управитељем Ристом Цветковићем и ђацима основне школе дочекали су песмом гимназисте и своје старије колеге из обе гимназије“ (Veselinović, 1908: 79–80). Прота је са четири свештеника и два ђакон освештао водицу, а њима се придружило и четири свештеника са села. Ученици гимназијапредвођени наставником Велимиром Јоксићем су током водоосвећења отпевали песму епископа Медиоланског, Св. Амросија „Тебе Бога хвалимо“, а затим је пререзан колач и отпеван „Тропар Светом Сави“. Домаћин прославе, председник црквено-школске општине у Битољу, Михаило Хаџи Поповић предао је колач Спири Колиштрку, угледном битољском трговцу. На јектенија одговарали су ученици гимназија (Veselinović, 1908: 82; Dedović, 2016, 863–864).

Други део програма започео је свечаном химном „Ускликнимо с љубављу Светитељу Сави“, а потом је кратку беседу о значају прославе Дана Светога Саве одржао директор гимназије Сава Јакић. После беседе подељене су књиге ученицима са одличним и врло добрим успехом. Након тога ученици су наставили са декламовањем песама. Када је припремљени програм завршен, гости су послужени, а за то време музика је свирала српске песме. Присутних је било толико да су све школске просторије и двориште били пуни народа. Прослави Дана Светога Саве у Битољу присуствовали су и француски конзул, заступник италијанског конзула, неколико официра турске војске, директор румунске гимназије и неколико учитеља и учитељица из румунских школа (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 3; *Carigradski glasnik*, 29, 16. jul 1898: 3; Veselinović, 1908: 82).

Настојник школе и први домаћин светосавске славе у Битољу Михаило Хаџи Поповић частио је учитеље ручком и заједно су ручали у школи. После подне продужено је народно весеље, а музика је непрестано свирала српске песме и игре. Прослава је текла тако да је изгледала као прави народни сабор. „Веселење је било неописано, да су се на многим старим људима и женама спазиле сузе радости, гледајући како њихов подмладак весело прославља просветитеља српског Светога Саву [...] Често пута су се ови старци хватали у оро с децом и радосно подскакивали“ (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 3; Veselinović, 1908: 82). У наставку текста о прослави Дана Светога Саве објављеног у Цариградском гласнику пише да: „Према броју ученика и грађана који узимају учешћа у овој прослави ми можемо судити и како напредује наш народни и културни рад у овим местима“. На крају текста извештач наводи да „Света је било толико да су учионице и школско двориште биле дупком пуне народа“ и констатује да је школа постала најмоћније средство за буђење народне свести. „Васпитањем својих ученика а преко њих и грађана школа постаје место где се стичу као у какво јато, грађани свесни своје народности и око кога се образује јачи и јачи српски слојеви“ (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 3).

Првапрослава Дана Светога Саве 1898. године одржана је и у Охриду,¹⁹ где је свештеник Спира Ђурић освештао водицу и ломио колач, при чему су ђаци отпевали Тропар Светоме Сави. Пошто је обављен овај део церемоније, ђаци су отпевали царску химну „Дај о Боже“, а затим је један ђак четвртог разреда декламовао једну лепу декламацију која је припремљена за ову прославу. После декламације ђаци су отпевали песму „Ускликнимо с љубављу“. Ђаци су наставили са декламовањем и певањем и других песама, што је изазивало велико задовољство присутних. Школа је била препуна Срба и Српкиња који су дошли да честитају славу учитељима и настојнику (управитељу) школе Г. Грдановићу. Они су послужени најпре пшеницом, а онда и осталим ђаконијама. Исте вечери управитељ школе Грдановић организовао је забаву у лепо уређеној школској сали. Беседу су држали наставници Тасић и Ј. Грдановић. У великом расположењу

¹⁹ Школа у Охриду, на Охридском језеру, добила је дозволу за рад (русат-наму) 28. јула 1897. године. Учители су били: Ђорђе Тасић, Јефта Димитријевић Грдановић из Охрида, који је завршио Призренску богословију, и г-ђа Христина Тасићка, учитељица (Veselinović, 1897: 9; Veselinović, 1908: 88; HadžiVasiljević, 1928:124-127; *Carigradski glasnik*, 5, 27. januar 1900: 4).

народ се веселио до сванућа (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 2–3). Дан Светог Саве се почео славити као школска слава 1898. године и у селима Охридске казе (Охридски Дримкол), у Струшкој нахији, и то у: Боровцу (Борецу), за време учитеља Богдана Атанацковића из истог села; Лабуништу, за време учитеља Косте Марковића из истог села; Подгорцу, за време учитеља Анђелка Крстића из Лабуништа (Veselinović, 1908: 88).

Светосавска прослава 1898. године одржана је и у Прилепуна врло свечан начин,²⁰ за време учитеља Томе Николића, Тодора Чакширлијевића из Прилепа, и учитељице Јелене Даниловићеве из Лерина. Домаћин прославе је био Пера Димитријевић, настојатељ српских школа у овом месту. Освећење водике и резање колача обавили су протојереј Алекса Кочовић из Прилепа и поп Кузман из села Слепче. Свечаности је присуствовало преко хиљаду грађана, а дошли су и представници грчке и влашке општине и учитељи из њихових школа. Беседу је држао управитељ и учитељ школе Тодор Чакширлијевић. Након тога ученици су извели припремљени програм који се састојао од декламација и песама. После подне у школи је организовано народно весеље које је трајало до мрака. Увече је настављена вечерња забава која је трајала целу ноћ до зоре, а на коју су дошли и представници турских власти на челу са шефом полиције Етем-бегом, о којем су се Срби у то време похвално изражавали (*Carigradski glasnik*, 6, 5. februar 1898: 3; Veselinović, 1908: 85–86).

Исте 1898. године прослава Дана Светог Саве по први пут је одржана и у: селу Тополчану на левој обали Црне (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 12. фебруар 1898: 3; Veselinović, 1908: 86–87); у граду Кичеву (Битољски санџак) (Veselinović, 1908: 91–92); у селима Поречке нахије (Битољски санџак), и то у: Манастирцу, Крушју, Зркљу и Томином Селу (Поречка нахија) (Veselinović, 1908: 91–92).

Дан Светог Саве се почео славити као школска слава 1898. године: у селима Горњо-дебарске казе (Дебарски Дримкол) Јабланици (*Carigradski glasnik*, 9, 26. februar 1898: 3; Veselinović, 1908: 90) и Нерезима; у селима Реканске казе Дебарскога санџака,

²⁰ Школа у Прилепу добила је дозволу за рад (русат-наме) 12/25. јуна 1897. године. Свештеник Алекса Кочовић обавио је водоосвећење у школи у присуству окупљеног српског народа 15/28. јуна исте године. Када је после пет дана школа почела са радом, било је уписано 54 ученика и ученице. За учитеља је одређен Тома Николић из Прилепа (Veselinović, 1897: 9).

Галичнику и Лазаропољу²¹ (Veselinović, 1908: 90); у обновљеним српским школама у селима Гостиварске казе, Пожарану, Тајмишту и Среткову (Veselinović, 1908: 90).

Свечано прослава Дана Светога Саве у Битољу 1899. године присуствовали су ђаци свих српских школа у овом граду са својим наставницима. Прослава је почела литургијом у патријаршијској Цркви Светог Димитрија.²² После завршене службе око 400 ученика свечано одевени и упарађени стигли су у мушку основну школу која је била окићена и украшена за централну светосавску прославу у овом граду. Најпре је у школском дворишту обављено водоосвећење и резање колача, а потом су ученици основне школе отпевали химну Светоме Сави „Ускликнимо с љубаљу“ а ученици гимназије химну султану „Хамидију“. Након тога уследио је припремљени програм који се састојао од певања и декламовања српских песама. Певали су и декламовали редом ученици из свих српских школа у Битољу. После завршеног свечаног програма уследило је послужење гостију „кољивом и осталом припремљеном ђаконијом а за то време оvd. грађанска музика свирала је разна српска кола, а ученици-ице са грађанима играли су.“ Домаћин славе био је овдашњи бакалин Коста Ђорђевић, а домаћинство за следећу годину преузео је мифтар Јованче. На прослави је било доста угледних личности, међу којима су били српски конзул Милојко Веселиновић и писар у српском конзулату Јован Хаџи Васиљевић. После подне је у истој основној школи одржано општеномско весеље. Присутни су до мрака играли српска народна кола и певали српске народне песме. Потом су ученици и грађани са својим породицама отишли у мушку гимназију где је настављено општеномско весеље до касно у ноћи (*Carigradski glasnik*, 5, 28. јануар 1899: 3). Све време је турска полиција обезбеђивала скуп како би онемогућила напад бугараша који су нерадо гледали на овакве српске прославе.²³

Дан Светога Саве се почео славити као школска слава 1899. године и у српским школама у: Добрушеву (Битољска каза)

²¹ Школа у Лазаропољу прослављала је Дан Светога Саве и 1874. године за време учитеља Љубомира Павића негде из Босне (Veselinović, 1908: 90). Ова школа је 1881. године побугарена а од 1883-1885. године радила као српска школа, када је опет побугарена и као таква радила до 1897. године (Ivanić, 1908: 450). Као српска школа добила је дозволу за рад 10. септембра 1897. године. Тога дана је било уписано 62 ученика и ученице (Veselinović, 1897: 10).

²² Крајем XIX и почетком XX века у Битољу су биле четири православне цркве. Једна је припадала Патријаршији (Црква Светог Великомученика Димитрија), а три су припадале бугарском Егзархату (Црква Свете Богородице, Црква Свете Недеље и Стара црква). Црква Светог Димитрија се налазила у црквеној (Novakov, 2014: 578).

²³ AS, MID, PPO, 1899, red 171, Bitolj, 15. јануар 1899.

(Veselinović, 1908: 85) и Козичину (Кичевска каза); у селима Поречке нахије: Броду, Грешници и Ковачу (Veselinović, 1908: 92); у селима Прилепске казе, и то у Врбјану (*Carigradski glasnik*, 7, 11. februar 1899, додатак седмом броју; Veselinović, 1908: 87), Риљеву, Секирцу, Слепчу, Црешњеви, Крапи и Зрзу (Veselinović, 1908: 87).

На врло свечан начин одржана је прослава Дана Светога Саве 1899. године и у Прилепу, Гостивару, Среткову (Гостиварска каза) (*Цариградски гласник*, 6, 4. фебруара 1899:3–4), Зубовцу (Гостиварска каза), Охриду,²⁴ Јабланици (Горњо-дебарска каза), Тополчану (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 11. februar 1899: dodataks edmom broju), Броду (Поречка нахија), Грешници (Поречка нахија) и Ковачу (у центру Поречке нахије) (Veselinović, 1908: 92).

Дан Светог Саве 1900. године прослављен је у Битољу у мушкој српској гимназији. Након јутарње службе у патријаршкој Цркви Светог Димитрија, која је била посвећена Светоме Сави, свечаност је настављена у просторијама српске мушке гимназије. И ако је сала била врло пространа, у њој није могло стати ни половина окупљеног народа. Свечаност се одвијала по утврђеном програму. Најпре је обављен верски обред водоосвећење и резање колача. Домаћин овогодишње прославе муфтир махале Ванчо Илић предао је домаћинство за следећу годину Стефану Шијаковићу. После тога отпевана је песма „Ускликнимо с љубављу“ а затим је изведена турска химна. Након тога, о животу и раду Светога Саве, говорио је наставник гимназије Михаило Питовић. Затим су ученици основних школа и гимназија извели припремљени програм који се састојао од декламавања (рецитовања) и певања српских песама. Наизменично извођење декламација и песама изазивало је опште одушевљење код присутних, који су све то поздрављали пљескањем и гласним одобравањем. Прослави су присуствовали и виђенији Срби и други грађани Битоља и околине, међу којима су били и српски конзул у Битољу Михаило Ристић и вицеконзул Иван Иванић и његова супруга Делфа Иванић. После подне је организовано народно весеље које је трајало до мрака. „Красно је било видети како дечији родитељи играју са својом децом! Тада се тек види, да је дечија радост, радост и родитеља!“ У вече је била организована игранка у хотелу „Београд“. Све је за прославу

²⁴ Српска основна школа у Охриду отворена је октобра 1897. године и тада је уписано преко 60 ученика (AS, KSPC, fasc. 71).

било одлично припремљено. Сала је била лепо декорисана ћилимима и зеленилом. Одбор за организацију прославе и власник хотела Пера Вулетих су се максимално потрудили на припремању вечере и декорисању сале. На игранци је био велики број гостију, сви наставници и учитељи и велики број грађана. Игранку су удостојили представници српског конзулата у Битољу са својим супругама, „као и други одлични гости који су својом дарезљивошћу доказали да им на срцу лежи напредак српских школа“ у Турској. Забава је била изузетно добро посећена тако да је прикупљен велики прилог. „Прилога је пало само то вече толико, да је сав трошак подмирен, и доста је остало у корист школа. Прилози још непрестано долазе“, наводи извештач Цариградског гласника из Битоља (*Carigradski glasnik*, 7, 10. februar 1900: dodatak sedmom broju).

Светосавска прослава 1900. године одржана је и у Охриду (*Carigradski glasnik*, 6, 3. februar 1900: dodatak šestombroju), Гостивару, Тополчану (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 10. februar 1900: dodatak sedmom broju), Кичеву, Крушеву (Битољска каза), Подгорцу (Дримкол Охридски), Козичину (Кичевска каза), Слеччи (Прилепска каза), Јабланици (Дебарски Дримкол), Боровцу (Охридски Дримкол), Лабуништу (Охридски Дримколу), Среткову (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 8, 17. februar 1900: dodatak osmom broju), Зубовцу (Гостиварска каза), Риљеву (Прилепска каза), Зркљу (Поречка каза), Броду (Поречка каза), Ковачи (Поречка каза), Грешница (Поречка каза), Манастирцу (Поречка нахија), Крушју (Поречка каза), Лазаропољу (Реканска каза, Дебарског санџак), Добрушеву (Битољска каза), Лисолају (Битољска каза) (*Carigradski glasnik*, 9, 25. februar 1900, dodatak devetom broju).

Дан Светог Саве у Битољском вилајету је и 1901. године прослављен у многим местима.²⁵ У Битољу је прослављен на изузено свечан начин. Припреме за прославу почеле су много раније. Изабран је одбор за организацију прославе који је имао задатак да обави све припреме како би прослава овог националног и школског празника изгледала што свечаније. На Дан Светога Саве, по раније утврђеном реду, ученици свих овдашњих основних школа и гимназије дошли су са својим наставницима у патријаршијску Цркву Светог Димитрија како би

²⁵ У Битољском вилајету су те школске године радиле 34 школе (Ivanić, 1908: 475).

присуствовали јутарњој литургији. После јутарње службе заједно су отишли у мушку гимназију, где су затекли пуну школску салу и двориште одабраних гостију. Овдашњи Срби а и многи други пријатељи српских школа дошли су у мушку гимназију да својим присуством увеличају ову школску прославу. Биле су послате позивнице виђенијим Србима и другим грађанима Битоља и околине Од познатијих гостију били су српски генерални конзул у Битољу Михаило Ристић, вице конзул Маршићанин, као и представници турских власти, муариф Битољског вилајета и шеф полиције у овом граду. Свечаност је отпочела водоосвећењем и сечењем колача. Чинодејствовали су два свештеника и један ђакон. Приликом сечења колача овогодишњи домаћин Стева Шијаковић предао је домаћинство славе за следећу годину угледном грађанину и трговцу Миленку Ђорђевићу. Том приликом стари и нови домаћин су се срдечно пољубили. После овога верског чина ученици основних школа и гимназија су отпевали светосавску песму. Затим је професор гимназије Риста Скакаљевић говорио о животу и делу Светога Саве, као и о значају славе. У своме говору он је, између осталог, изнео и то „како нас од свију других обичаја слава највише карактерише као Србе... како и онај мали део нашега народа који се дао завести, почиње увиђати да је на кривом путу, па са још већим верским страхопоштовањем и вером да ће му слава помоћи `служи службу`.“ После говора ученици основних школа и гимназија извели су припремљени програм који се састојао од декламавања (рецитовања) и певања српских песама. Након изведеног програма заступник директора Гимназије Михаило Питовић захвалио се присутнима на многобројној посети. Након тога организован је ручак за учитеље и наставнике све четири школе у Битољу. У трпезарији (пансионату) женске гимназије задржани су на ручак учитељи из женске основне школе, а у пансионату мушке гимназије ручали су учитељи мушке основне школе. После ручка па до вечерњих сати, у присуству великог броја ученика, њихових родитеља и других грађана, одвијало се народно весеље. Увече је била организована игранка у лепо декорисаној сали мушке Гимназије, која је трајала до три сата после поноћи. Све је протекло у најбољем реду и расположењу. Играла су се већином српске народне игре и певале српске песме (*Carigradski glasnik*, 7, 8. februar 1901: 3).

Светосавска прослава 1901. године одржана је и у српским школама у: Подгорцу (Охридски Дримкол) (*Carigradskiglasnik*, 6, 1. februar 1901, dodatak šestombroju), Крушеву (Битољска каза), Тополчану (Прилепска каза), Крапи (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 8. februar 1901: 3), Зрзу (Прилепска каза), Пожаранима (Гостиварска каза), Охриду (*Carigradski glasnik*, 8, 15. februar 1901: 3), Слеччи (Прилепска каза), Боровцу (Охридски Дримкол), Јабланици (Дебарски Дримкол) и Тајмишту (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 9, 22. februar 1901: 3).

Након велике свечаности поводом Божића у мушкој гимназији у Битољу (*Carigradski glasnik*, 2, 10. januar 1902: 3), почеле су припреме за прославу Дана Светога Саве 1902. године. Међутим уочи самог празника одржавање прославе постало је неизвесно. Дан пре прославе директор гимназије Михаило Питовић послао је позивнице битољском муарифу и шефу полиције у којима је писало да: „као сваке године тако и ове извршиће се црквени обред у мушкој гимназији, сутра 14. ов. мес. у 9 сах. пре подне. Мило ће нам бити ако удостојите вашим присуством ову школску свечаност.“ Након тога је и лично отишао код муарифа да му поднесе на одобрење говор који је требало да изговори. Муариф је рекао да се по наредби министра унутрашњих послова, од марта месеца прошле године, забрањује свака школска прослава у националном духу. После вишечасовне расправе није био постигнут договор. Директор је рекао да су гости већ позвани и да он не може да враћа госте који ће долазити и да то, ако већ морају, обаве представници турске власти. Прослава ипак није била отказана, а два присутна полицајца нису враћали госте. Бугари и Грци су за своје празнике одржали само црквени обред, без декламација и весеља.²⁶ И поред неизвесности да ли ће бити организоване прославе и што је тога дана у Битољу био пазарни дан, и на јутарњој служби у цркви и на водоосвећењу и резању славског колача у мушкој гимназији био је присутан велики број Срба из Битоља и околине. Свака школа је засебно организовала прославу Дана Светога Саве у својој згради, те зато ученици основних школа нису присуствовали овом верском обреду у мушкој гимназији. После обављеног верског обреда, директор мушке гимназије Питовић захвалио се грађанству на посети. Након тога почело је народно

²⁶ ASANU, MR, 14243/390, Bitolj, 17. januar 1902.

веселе током којег су ученици и наставници заједно са осталим многобројним грађанством играли и певали српска народне игре и песме. И у осталим школама организовано је народно весеље. У вече је организована забава у хотелу „Београд” на коју су били позвани сви српски учитељи и наставници из Битоља и околине. Светосавској прослави у мушкој гимназији и хотелу, као гост присуствовао је Јован Ђирковић, референт Велешко-дебарске епархије (*Carigradski glasnik*, 9, 28. februar 1902:3).

Српски народ у Битољском вилајету одао је заслужено поштовање првом српском просветитељу и учитељу Светоме Сави 1902. године и у другим школама, и то у: Крушеву (Битољска каза) (*Carigradski glasnik*, 5, 31. Januar 1902: 3),²⁷ Тополчану (Прилепска каза), Охриду, Кривогаштану (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 14. februar 1902: 3), Црешњеву (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 14. februar 1902: 3), Слечу (Прилепска каза), Козичину (Кичевска каза), Крушју (Поречка нахија), Зрзу (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 14. februar 1902: 4), Гостивару, Подгорцу (Охридски Дримкол) (*Carigradski glasnik*, 8, 21. februar 1902: 3), Боровцу (Охридски Дримкол), Лабуншту (Охридски Дримкол) (*Carigradski glasnik*, 9, 28. februar 1902: 3), Кичеву, Нићифорову (гостиварска околина), Крапи (Прилепска каза), Броду (Поречка каза), Томином Селу (Поречка нахија) (*Carigradski glasnik*, 10, 7. марта 1902: 3), Прилепу, Секирцу (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 13, 28. mart 1902: 3) и Тресончу (Реканска каза, Дебарски санџак) (Veselinović, 1908, 90).

У Битољу је и 1903. године свечано прослављен Дан Светог Саве.²⁸ Након јутарње службе у цркви, којој су присуствовали ученици основних школа и мушке и женске гимназије са учитељима, наставницима и великим бројем грађана, формирана је поворка која је кренула према мушкој гимназији. У сали ове школе извршено је водоосвећење и сечење колача. Након завршетка овог верског обреда ученици мушке гимназије су отпевали тропар и химну Светом Сави, а затим се директор Михаило Питовић је одржао говор, захвалио се грађанству на

²⁷ Одбор за организацију прославе Дана Светог Саве у Крушеву организовао је прикупљање добровољног прилога за сиромашне ученике српске основне школе у овом месту. Том приликом прикупљено је 465,30 гроша. Након неколико дана Одбор се преко Цариградског гласника јавно захвалио приложницима и објавио њихова имена и износ прилога. (*Carigradskiglasnik*, 6, 7. februar 1902: 4).

²⁸ У Битољу су 1903. године радиле мушка и женска основна школа, добро уређена полугимназија у којој су радили 10 наставника са 78 ученика, и виша девојачка школа са 5 наставница и 59 ученика. Исте године у целом Битољском вилајету радиле су 32 основне школе са 52 наставника и 1549 ученика и ученица (Vucetić, 2014: 270).

присуству, нагласивши да је српски народ срећан што и ове године, као и претходних овако свечано прославља свога великог учитеља Светога Саву. Затим су ученици мушке гимназије отпевали химну султану „Хамидију.” После тога почело је послуживање гостију. Међу многобројним гостима били су српски генерални конзул у Битољу Михаило Г. Ристић са супругом и секретаром конзулата Љубомиром Михаиловићем, и инспектор немуслиманских школа ефендија Усеин Шахабедин. Домаћин славе био је касапин (месар) Риста Микаревић, а ову улогу за следећу годину прихватио је трговац Стева Ацић. Док су гости послуживани, ученици свих школа су наизменично певали и декламовали одабране песме. У мушкој гимназији организован је ручак за ученике ове школе и мушке основне школе, а у женској гимназији за ученице ове школе и женске основне школе. У мушкој гимназији организован је ручак за све професоре гимназија и учитеље основних школа. На ручку су им се као гости придружили: мутевелија школе Хаџи Поповић, оба домаћина, свештеник из Кичева И. Ваковић, референт Велешко-дебарске митрополије Јован Ђирковић, учитељ из Пореча Тр. Ковачевић и управник српских школа у Поречу Марко Царић. После ручка у свим српским школама је организовано општеномско весеље. Конзул Михаило Ристић са супругом и секретаром конзулата Љубомиром Михаиловићем удостојили су својм посетом све српске школе у Битољу. Увече је је организована прослава у хотелу „Београд“ која је трајала до три сата после поноћи (*Carigradski glasnik*, 4, 24. januar 1903: 3).

Свечана прослава Дана Светога Саве организована је 1903. године и у српским школама у: Крушеву (Битољска каза) (*Carigradski glasnik*, 4, 24. januar 1903: 3),²⁹ Прилепу (*Carigradski glasnik*, 6, 7. februar 1903: 3), Броду (Поречка каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 14. februar 1903: 3), Галичнику (Гостиварска каза), Јабланици (Дебарска Дримкол) (*Carigradski glasnik*, 8, 21. februar 1903: 3), Кичеву, Лабуништу (Охридски Дримкол) (*Carigradskiglasnik*, 9, 28. februar 1903: 3), Крушју (Поречка нахија), Ковачу (Поречка каза) (*Carigradski glasnik*, 10. 7. mart 1903: 3), Подгорцу (Охридски Дримкол), Слепчу (Прилепска каза)

²⁹ И ове године је Одбор за организацију прославе Дана Светог Саве у Крушеву организовао прикупљање добровољног прилога за сиромашне ученике основних школа у овом месту. Том приликом прикупљено је 419,8 гроша. Одбор се преко Цариградског гласника јавно захвалио приложницима објавио њихова имена и износ прилога (*Carigradski glasnik*, 6, 7. februar 1903: 4).

(*Carigradski glasnik*, 11. 14. mart 1903: 3), Зрзу (Прилепска каза), Грешници (Поречка каза), Кривогаштану (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 12. 21. mart 1903: 3), Црешњеви (Прилепска каза), Риљеву (Прилепска каза) и Врбјану (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 13. 28. mart 1903: 4).

И 1904. године у Битољу је на свечан начин прослављен Дан Светог Саве. На јутарњој литургији у цркви Светог Димитрија било је присутно око 400 ученика српске мушке и женске основне и средњих школа, свечано одевених за ову прилику. Након литургије у цркви ученици су упарађени отишли у мушку гимназију где су обављени верски обреди водоосвећење и сечење колача. Овом чину присуствовали су и многобројни гости међу којима је био српски конзул Светислав Станојевић. После овог верског чина хор мушке гимназије под управом професора музике и певања Ристе Николића отпевао је химну Светоме Сави „Ускликнимо с љубаљу“ и химну султану „Хамидију.“ Након тога директор Михаило Питовић држао је беседу о Светом Сави и значају прославе овог празника, а онда је уследио припремљени програм који се састојао од певања и декламавања српских песама. Домаћин славе био је трговац Стева Ацић, а ову улогу за следећу годину прихватио је баштован Анастас Митровић (*Carigradski glasnik*, 5, 30. januar 1904: 3).

Свечана прослава Дана Светога Саве организована је 1904. године и у српским школама у: Прилепу (*Carigradski glasnik*, 7, 13. februar 1904: 3), Кичеву, Крушеву (Битољска каза) (*Carigradski glasnik*, 8, 20. februar 1904: 3), Кунову (Гостиварска каза), Ковачу (Поречка нахија), Крапи (Прилепска каза), Кривогаштану (Прилепска каза), Премки (Кичевска каза), Риљеву (Прилепска каза), Маврову (Гостиварска каза), Боровцу (Охридски Дримкол) (*Carigradski glasnik*, 11, 12. mart 1904: 4), Лисолају (Битољска каза) (*Carigradski glasnik*, 12, 19. mart 1904: 4).

Дан Светога Саве 1905. године је изузетно свечано прослављену Битољу. На јутарњој литургији у Цркви Светог Димитрија био је присутан велики број ученика свих српских школа у Битољу, њихових учитеља и наставника, родитеља и другог грађанства. Након литургије сви су отишли у мушку гимназију где је настављена прослава. У гимназији су били присутни и други гости: муариф, српски генерални конзул Светислав Станојевић и први пут руски вице конзул Кохмански. Директор Светозар Томић беседио је о Светом Сави. Томић је

своје излагање прилагодио присутнима, не само наставницима и ученицима него и осталом грађанству (Томић, 1936: 11–16). Након директорове беседе послужени су гости а ученици су извели припремљени програм који се састојао од декламовања песама. Увече су ученици мушке гимназије организовали позоришну представу *Патлен*, према средњовековном француском драмском делу *Адвокат Пјер Патлен* из XV века, које је написао непознати аутор. После представе организовано је општенародно весеље које је трајало до раних јутарњих сати. Дописник из Битоља у извештају *Цариградском гласнику* о прослави Дана Светога Саве 1905. године у овом граду пише о великом значају ове прославе. На самом почетку текста он износи своје задовољство што је „ове године једна велика маса народа, много већа него досада, узела учешћа у прослави св. Саве.“ У даљем делу текста дописник констатује да „према броју ученика и грађана који узимају учешће у овој прослави, ми можемо судити и како напредује наш народни и културни рад у овим местима... Школа је код нас најмоћније средство за буђење народне свести и овај успех који смо имали ове године у Битољу можемо у великој мери да припишемо школи“ (*Carigradski glasnik*, 7, 11. februar 1905: 3).

Дан Светога Саве 1905. године свечано је прослављен и у српским школама у: Прилепу (*Carigradski glasnik*, 7, 11. februar 1905: 3), Секирцу (Прилепска каза), Тополчану (Прилепска каза), Зубовцима (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 9, 25. februar 1905: 3), Леунову (Гостиварска каза), прилепским селима Доловцу, Слечу, Кривогаштанима и Врбјану, Зрзу, Риљеву (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 10, 4. mart 1905: 3), Козичину (Кичевска каза), Крушју (Поречка нахија) (*Цариградски гласник*, 11, 11. mart 1905: 3), Лабуништу (Дримкол Охридски) и Манастирцу (Поречка каза) (*Carigradski glasnik*, 12, 18. mart 1905: 3).

Прослава Дана Светога Саве у Битољу 1906. године почела је јутарњом службом у Цркви Светог Димитрија. У цркву су дошли ученици свих српских школа у Битољу, њихови родитељи и други грађани. Било је доста старијих људи. Сви су са нестрпљењем чекали да почне како би исказали своје поштовање према лику и делу Светога Саве. Међутим, на самом почетку службе наступило је разочарање код присутних, јер се служба обављала на „туђем језику“ (вероватно на грчком – подвукао аутор). На крају службе „уместо иконе св. Саве, коју је народ захтевао да целива и обдари, црквени оци су пружали нејасну икону једног другог свеца.

Присутни, добродушни људи не слутећи ништа и немогући, због слабе светлости у цркви, разликовати црте на икони, прилазили су истој и богато даривали“ (*Carigradski glasnik*, 1 0, 10. mart 1906: 2). Када су касније сазнали за овај поступак свештенства у цркви међу присутнима се јавио гнев и револт. Гнев и незадовољство поступцима свештенства кулминирало је када су дошли у мушку гимназију у дневној (цивилној) ношњи да обаве обред водоосвећења и резања славског колача. Ово је изазвало „јасне протесте присутних Срба, праћене негодовањем и љутњом.“ Иако је први део (верски део) прославе изазвао код присутних гнев и разочарање, други део прославе је увелико поправио њихово расположење. Најпре је о значају ове прославе за српску школу и српски народ говорио је нови директор гимназије Јеротије Топаловић, кога веома пажљиво слушали ученици, наставници и многобројни присутни грађани. Затим су ученици основних и средњих школа извели припремљени свечани програм, који се састојао од декламовања и певања песама на српском, турском и француском језику. Након завршеног програма у трпезарији (пансионату) мушке гимназије организован је ручак за учитеље и професоре свих српских школа у Битољу, као и за један број грађана из вароши и околних места. Поподне организован је забавни део прославе који се одвијао на два места, у мушкој основној школи и у мушкој гимназији. Забавни део програма који се одвијао у мушкој гимназији приказан је у три тачке: певање уз гусле, жива слика и позоришна представа. У трећој тачки ученици четвртог разреда приказали су комедију Бранислава Нушића *Обичан човек*. Све три тачке изазвале су велико интересовање присутних. Прослави је присуствовао и српски конзул Светислав Станојевић са супругом и чиновницима у конзулату, што је додатно утицало на расположење свих присутних. Забавно вече је завршено игром и песмом дубоко у ноћи. Посетиоци су понели при расстанку најлепше утиске са једне свечаности која је имала чисто српско народно обележје (*Carigradski glasnik*, 10, 10. mart 1906: 2; *Carigradski glasnik*, 39, 29. septembar 1906: 2).

Свечана прослава Дана Светога Саве 1906. године организована је и у српским школама у: Прилепу, Охриду (*Carigradski glasnik*, 4, 27. јануар 1906: 1), Крушеву (Битољска каза), Дебру (*Carigradski glasnik*, 5, 3. februar 1906: 3), Галати (Гостиварска каза), Пожарану (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 6, 10. februar 1906: 3), Галичнику (Гостиварска каза), Зрзу

(Прилепска каза), Риљеву (Прилепска каза), Тополчану (Прилепска каза) (*Carigradski glasnik*, 7, 17. februar 1906: 3), Крушју (Поречка нахија) (*Carigradski glasnik*, 9, 3. март 1906: 3), Лабуништу (Охридски Дримкол) (*Carigradski glasnik*, 10, 10. март 1906: 2) и Тресенчу (Реканска каза, Дебарски санџак) (*Carigradski glasnik*, 8, 24. februar 1906: 3).

И поред очигледне неслоге и поделе међу Србима у Битољу³⁰ Светосавска прослава 1907. године³¹ је ипак организована. Пошто је неколико наставника поднело оставке и напустило школу непосредно пред Дан Светога Саве, организацију прославе преузели су учитељи Војислав Чакаревић и Теодор Чакширевић и хонорарни наставник црквеног певања Михаило Оцевић.³² Григорије Божовић је, у тексту који је објављен у *Цариградском гласнику*, описао како је протекла прослава Дана Светога Саве у Битољу 1908. године. Одбор за прославу Савиндана у Битољу 1908. године чинили су учитељи основних школа и наставници гимназија и Домаћичко-раденичке школе на челу са професором Александром Марићем (Božović, 1908: 1). Позивнице за званице су одштампане на српском и француском језику и послате свим конзулатима, војним и грађанским властима, установама и свим битољским Србима.³³ Јутарња служба је одржана у Цркви Светог Димитрија која је за ту прилику била осветљена. Служио је епископ Емилијан са три свештеника и два ђакона. „После литургије, у паради и највећем реду дошло се у гимназију. [...] Иако бејаше пазарни дан, свет је врвео и било га је у толиком броју, да су многи били без седишта.” Пошто су гости распоређени, у 11 часова отпочето је водоосвећење и сечење славског колача, што су учинила три свештеника. На крају обреда ученички хор је отпевао славску химну. Директор Аранђел Ст. Јотић је је најпре поздравио присутне а онда је одржао беседу о значају светосавске прославе

³⁰ Срби у Битољу су били подељени на два табора. Један су чинили особље конзулата и предводио их је секретар Велешко-дебарске митрополије Јован Ђирковић а други табор су чинили наставници средњих школа и предводио га је директор гимназије Јеротије Топаловић, који није био у добрим односима са настојатељем (мутевлијом, власником) гимназије Хаџи Поповићем а ни са пелагонијским митрополитом Поликарпом. Да би се ситуација умирила конзул Светислав Станојевић је одмах после Дана Светога Саве предложио да се смени директор Топаловић а да се Јован Ђирковић премести у Скопље (Novakov, 2014, 611–612).

³¹ У Битољу су школске 1906/1907. године радиле две средње школе које су похађали 99 ученика и ученица, и то: мушка четвороразредна гимназија (поугимназија) са интернатом која је имала 77 ученика и троразредна девојачка школа са интернатом која је имала 22 ученице (Vučićić, 2014: 273).

³² AS, MID, PPO, 1907, red 95, Bitolj 20. januar 1907.

³³ AS, MID, PPO, 1908, red145, Bitolj3. januar 1908.

за српски народ. Гостију никада није било више до тада. Међу гостима били су и познате личности у као што су: Драгоман Валије, руски конзул В. Ф. Кал, италијански гроф од Визарта, грчки Димарис, румунски Занеску, инспектор свих школа и многи други. Француски конзул је упутио честитку и извинио се што није могао и лично да присуствује прослави. Ученици мушке гимназије су отпевали султанову химну „Хамидију“. Након тога ученици су извели припремљени свечани програм који се састојао од наизменичког хорског певања под диригентском палицом наставника Ристе Николића и декламовања песама на српском, турском, француском језику. После завршеног програма гости су послужени славским житом (кољивом), слаткишима, соком, алкохолним пићима и цигаретама. Пошто су се гости разишли, за наставнике, учитеље и ученике организован је ручак. На ручку је био присутан и деда Мицко из села Тополчана, као и српски вицеконзул у Битољу и Јован Ћирковић, референт Велешко-дебарске епархије. После ручка организовано је ђачко и народно весеље, које је уз веселу игру и послужење потрајало до после поноћи. „Овако је код нас прошла светосавска светковина. Колико се могло чинило се да она одговори својој сврси и да према тому не носи само тип разоноде ђака и народа него и да се пред странцима покаже наш културни степен и углађеност. У томе правцу су биле тежње“, истиче Григорије Божовић у тексту за *Цариградски гласник* (Воžović, 1908:1). Да је организација прославе била врло успешна види се из поруке конзула Светислава Станојевића коју је послао Министарству иностраних дела Србије: „Данашњи празник прослављен свечано у најбољем реду у Мушкој гимназији, пуна школа гостију, пре тога ђаци гимназије мушке и женске били у цркви. На ручку биће народно весеље.”³⁴

Свечана прослава Дана Светога Саве 1908. године одржана је и у српским школама у: Кичеву, Ресену (Гостиварска каза), Турчану (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 5, 1. februar 1908: 4), Острову (Битољски вилајет), Охриду (*Carigradski glasnik*, 6, 8. februar 1908, 4), Крушју (Поречка нахија) (*Carigradski glasnik*, 7, 15. februar 1908: 4), Галичнику (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 8, 22. februar 1908, 4) и Крушеву (Кичевска каза) (*Carigradski glasnik*, 9, 29. februar 1908, 4).

Школске 1908/1909. године у Битољском вилајету је било српских школа у 61 месту. У њима је радило 82 учитеља и

³⁴ AS, MID, PPO, 1907, red129, Bitolj15. januar 1907..

наставника, са 1743 ученика и ученица (Vučetić, 2014: 279). Прослава Дана Светога Саве у Битољу 1909. године почела је службом у грчкој цркви на којој су присуствовали наставници и учитељи основних школа, гимназија и Домаћичко-раденичке школе са многобројним народом. Послејутарње службе у Цркви Светог Димитрија, прослава је настављена у школској сали зградемушке гимназије, која је за ову прилику била лепо уређена. Међу присутним гостима биле су и познате личности као што су: руски, српски и румунски конзул, супруга и ћерка француског конзула, секретар бугарске агенције, директори грчке и румунске гимназије. Кад су гости распоређени, обављен је верски обред водоосвећење и резање славског колача, потом је отпевана светосавска химна, што је стојећи саслушано. Услед промењених политичких околности није певана султанова химна „Хамидија“. „После слушања светосавске химне, директор гимназије Аранђел Ст. Јотић поздравио је госте а онда је говорио о повољнијим просветним и политичким приликама након извођења младотурске револуције и обнављања уставног стања у Турској. Наставник географије Владислав Нешковић је беседио о лику и делу Светога Саве и значају прославе. Ђачки хор, којим је управљао професор Александар Марић отпевао је Мокрањчеву руковет и песму Ђуре Јакшића „Падајте, браћо“. Након тога ученици гимназије су декламовали песме на српском, турском, француском и италијанском језику. Тиме је завршен преподневни свечани део програма, а „после подне било је и ученичко весеље с игранком, а увече забава за народ и најближе пријатеље наше“ (*Carigradski glasnik*, 7, 13. februar 1909: 4).

На Дан Светога Саве 1909. године одржана је свечана прослава и у српској школи у Ресену (Гостиварска каза) (*Carigradski glasnik*, 5, 30. januar 1908: 4).

Школске 1909/1910. године у Битољском вилајету је било српских школа у 66 места. У њима је радило 88 учитеља и учитељица, са 1809 ученика и ученица (Vučetić, 2014: 280).

Прослава Савиндана у Битољу 1910. године почела је јутарњом службом у препуној Цркви Светог Димитрија, на којој је служио грчки епископ Василије. После службе ученици свих српских школа, са учитељима, наставницима и родитељима, српско грађанство и особље српског конзулата, отишли су у гимназију где је обављен верски обред водоосвећење и резање славског колача. Био је присутан и српски свештеник Стефан,

који је отпевао неколико српских црквених песама. Директор гимназије Аранђел Ст. Јотић је поздравио присутне и одржао кратак говор, о политичко-просветним приликама након успостављања уставног стања у Турској, о значају Светога Саве, Тирила и Методија. После говора директора ученици су извели припремљени свечани програм који се састојао од певања и декламовања српских народних и уметничких песама: „О Босни“, „Остајте овде“, „Светом Сави“, „У бој“. Певали су и декламовали и неколико песама на француском и турском језику. Бачки хор је отпевао химну Светом Сави „Ускликнимо с љубављу“ и турски марш „Хуријет“, који је за ову прилику прилагодио наставник музике Риста Николић. Кад се програм завршио послужени сугости, славски житом (кољивом), ракијом (шљивовицом), слатким и цигаретама. Међу многобројним гостима били су присутни: руски и бугарски конзул, заступник валије, војни представници и представници локалних турских власти, директори грчке и румунске гимназије у Битољу. Домаћин славе, српски конзул у Битољу Љубомир Михаиловић приредио је заједнички ручак за све ученике, учитеље, наставнике и госте. После подне од 14 до 18 часова организована је ђачка игранка, а увече је организовано општенародно весеље за све Србе из Битоља и околних места. И ова прослава Дана Светог Саве у Битољу протекла је уредно.³⁵

Светосавска прослава у Битољу у 1912. године била је врло свечана. Јутарњу службу у Цркви Светог Димитрија служио је митрополит грчки са свештеницима. Након завршене службе ученици са својим учитељима и професорима отишли су упарађени у мушку гимназију где су обављени верски обреди водоосвећење и резање славског колача. После овог верског обреда ученици су извели припремљени свечани програм који се састојао од декламовања и певања познатих српских песама. Директор Петар Косовић одржао је беседу о Светом Сави и значају ове прославе за српски народ. У вечерњим сатима ученици средњих школа су организовали позоришну представу *Кир Јања*, а после тога је настављено забавно вече са игранком која је трајала до касно у ноћи.³⁶

Прослава Дана Светог Саве у српским школама у Битољском вилајету, па и у целој Македонији, била је од изузетне важности за

³⁵ АС, МИД, ППО, 1910, ред 283, Битољ, 20. јануар 1910.

³⁶ АС, МИД, ППО, 1912, ред 91, Битољ, 18. јануар 1912.

тамошње Србе јер је представљала један од начина српског народног саборовања и неговања традиције и српске културе уопште. „Васпитањем својих ученика а преко њих и грађана школа постаје место где се стичу као у какво јато, грађани свесни своје народности и око кога се образује јачи и јачи српски слојеви” (Томић, 1936: 11–16; Novakov, 2014: 622). Прослављајући успомену на свог првог просветитеља Светога Саву, Срби у Битољском вилајету показивали су да су један народ, с истим жељама и тежњама, као и Срби у Србији и другим државама и провинцијама.

РЕФЕРЕНЦЕ

Neobjavljeni izvori

- Arhiv Srbije, Ministarstvo inostranih dela, Političko-prosvetno odeljenje (AS, MID, PPO). APA: Arhiv Srbije. (n.d.). *Ministarstvo inostranih dela, Političko-prosvetno odeljenje* [AS, MID, PPO].
- Arhiv Srbije, Kraljevsko srpsko poslanstvo u Carigradu (AS, KSPC, fasc. 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73). APA: Arhiv Srbije. (n.d.). *Kraljevsko srpsko poslanstvo u Carigradu* [AS, KSPC, fasc. 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73].
- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Zaostavština Mihaila Ristića (ASANU, MR, 14243). APA: Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. (n.d.). *Zaostavština Mihaila Ristića* [ASANU, MR, 14243].
- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, (ASANU, Pera Ž. Ilić, „Na narodnoj mobi“, 10705). APA: Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. (n.d.). *Pera Ž. Ilić, „Na narodnoj mobi“* [ASANU, Pera Ž. Ilić, 10705].
- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, (ASANU, Zaostavština Stevana Simića, rukopis, inv.br. 13313. „Uspomene o ljudima i događajima u Makedoniji od 1912. do 1941. godine“). APA: Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti. (n.d.). *Zaostavština Stevana Simića, rukopis, inv.br. 13313. „Uspomene o ljudima i događajima u Makedoniji od 1912. do 1941. godine“* [ASANU, Zaostavština Stevana Simića].
- Arhivsko odeljenje Narodne biblioteke Srbije, Posebna zbirka, fascikla Jovan Hadži Vasiljević (PZ NBS, F JHV) P 413. APA: Arhivsko odeljenje Narodne biblioteke Srbije. (n.d.). *Posebna zbirka, fascikla Jovan Hadži Vasiljević* [PZ NBS, F JHV, P 413].

Objavljeni izvori

- Aleksić-Pejaković, L., & Anić, Ž. (2008). *Dokumenta o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, knj. II, sv. 4/2, juli-decembar 1907. i Dodatak 2 za tu godinu*. Beograd: SANU.
- Aleksić-Pejaković, L. (2008). *Dokumenta o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, knj. II, Dodatak 1 (Organizacija Srpska odbrana 1903–1905)*. Beograd: SANU.

- Radenić, A. (1991). *Dokumenta o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, knj. I, sv. I, (29. maj/11. jun 1903–14/27. februar 1904)*. Beograd: SANU.
- Radenić, A. (1998). *Dokumenta o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914, knj. I, sv. II, (15/28. februar 1904–31. decembar 1904/13. januar 1905)*. Beograd: SANU.

LITERATURA

- Božović, G. (1908). Pismo iz Bitolja. *Proslava Svetoga Save, Carigradski glasnik*, 5, 1–1.
- Dedović, V. (2016). *Rad Srbije na zaštiti državnih i nacionalnih interesa u Makedoniji od 1885. do 1912. godine*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7253/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Đilas, J. (1969). *Srpske škole na Kosovu od 1856. do 1912. godine*. Priština.
- Hadži Vasiljević, J. (1928). *Prosvetne i političke prilike u južnim srpskim oblastima u XIX veku*. Beograd.
- Hadži Vasiljević, J. (1911). Grad Bitolj. *Brastvo* (Beograd), XIV, 202–258.
- Hadži Vasiljević, J. (1935). Sveti Sava. *Kalendar Vardar za 1936. godinu*, XXIV, 130–142. Beograd.
- Ivanić, I. (1902). *Iz crkvene istorije Srba u Turskoj u XVIII i XIX veku*. Beograd–Novi Sad.
- Ivanić, I. (1908). *Makedonija i Makedonci, opis zemlje i naroda* (knj. II, Dodatak, Crna knjiga, Spisak Srba poginulih od 1897–1909. godine od agenata bugarskog komiteta u južnoj Staroj Srbiji i Makedoniji). Novi Sad.
- Jovanović-Kodža, A. (1937). Srpske škole i četnički pokret u Južnoj Srbiji pod Turcima. In *Spomenica 25-godišnjice oslobođenja Južne Srbije* (pp. 271–307). Skoplje.
- Jovanović, M. J. (1990). *Južna Srbija od kraja XVIII veka do oslobođenja* (reprint izdanje). Beograd.
- Milićević, M. (1868). *Škole u Srbiji. Glasnik učenog društva*, XXIV. Beograd.
- Novakov, A. (2014). *Srednje srpske škole u Osmanskom carstvu (1878–1912)* (doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet.
https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8129?locale-attribute=sr_RS
- Novakov, A. (2017). Jubilej – 120 godina od osnivanja Srpske muške gimnazije u Bitolju (Izveštaj Petra R. Kosovića o Srpskoj muškoj gimnaziji u Bitolju). *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 96, 131–157.
- Pejin, J. (1999). O obnovi rada i osnivanju srpskih škola u Makedoniji 1897. godine. *Vardarski zbornik*, 1, 323–327.
- Stanić, M. (1999). Uspomene na mitropolite sa kojima sam radio – Mihaila Ristića. *Vardarski zbornik*, 2, 69–141.
- Stojančević, V. (1999). Političke i crkveno-školske prilike kod stanovništva srpske nacionalnosti u Bitoljskom vilajetu početkom XX veka. *Vardarski zbornik*, 1, 27–51.
- Šešum, U. (2013). Društvo protiv Srba 1897–1902. Metodi i mere bugarske diplomatije, Egzarhije i Bugarsko-makedonsko-odrinke revolucionarne organizacije protiv širenja srpskog uticaja u Južnoj Staroj Srbiji i Makedoniji 1897–1902. *Srpske studije*, 4, 73–103.
- Šešum, U. (2020). Srpske škole i učitelji u Staroj Srbiji i Makedoniji u Velikoj istočnoj krizi. In *Zbornik radova sa naučnog skupa Jovan Ristić, državnik i diplomata – Berlinski kongres* (pp. 147–200). Kragujevac: Istorijski arhiv Šumadije.
- Tomić, S. (1936). Proslava Svetoga Save u srpskim školama u vreme Tursko u Staroj Srbiji i Makedoniji. *Južni pregled* (Skoplje), I, 11–36.

Образовање и васпитање, XIX (22)

- Veselinović, M. V. (1897). *Statistika srpskih škola u Turskoj (u Staroj Srbiji i Makedoniji) za 1895/1896. školsku godinu*. Beograd.
- Veselinović, M. V. (1908). Sveti Sava. Školski zaštitnik u Srba. *Bratstvo* (Beograd), XII–XIII, 21–133.
- Vučetić, B. (2014). Prosvetni rad Srbije u Turskoj od 1820. do 1912. godine. *Mešovita građa, nova serija*, XXXV, 263–300. Beograd.
- Vučetić, B. (2018). Uspomena o ljudima i događajima u Makedoniji Stevana Simića. *Mešovita građa, nova serija*, XXXIX, 233–258. Beograd.
- Zafirović, S. (1934). Srpske gimnazije u Carigradu, Solunu i Skoplju, istorijski pregled njihova života i rada (1892–1894). In *Spomenica četrdesetogodišnjice Državne muške gimnazije u Skopju (1894–1934)* (pp. 74–77). Skoplje.
- Zafirović, S. (1937). Istorija naše nacionalne prosvete u Južnoj Srbiji do 1912. godine. *Južna Srbija*, I, 43–49. Beograd.
- Živković Hristić, Z. (2009). Sećanja Svetozara Tomića na Svetosavske proslave u Staroj Srbiji i Makedoniji krajem XIX i početkom XX veka. *Bratstvo*, XIII, 191–200.

Štampa

Carigradski glasnik (Carigrad), (1895–1908).

Vukašin D. DEDOVIĆ
OŠ „Svetozar Marković“ Kraljevo, Serbia

SAINT SAVA'S CELEBRATIONS OF SERBIAN SCHOOLS IN BITOLA'S VILAYET FROM 1898 TO 1912

Summary: *The paper is about the Svetosava celebrations in Serbian schools in the Bitola province from 1898 to 1912 and the impact of those celebrations on preserving tradition, raising national awareness, and maintaining the basic spiritual values of the Serbian people in this area. After the closure of Serbian schools and the expulsion of teachers during the Great Eastern Crisis, permission for their reopening in the Bitola Province was obtained only in March 1897. The Serbian people celebrated all Christian holidays, thereby raising their national spirit. Of all the festivities, those dedicated to the first Serbian archbishop, enlightener, and teacher St. Sava stood out. We tried to describe the program and the way of celebrating this extremely important date in Serbian history based on preserved archival material, reports from correspondents of the Constantinople Herald, and relevant literature. These celebrations showed that the cultural life of the Serbs in Turkey had not died down. In these celebrations, and by keeping other traditions, the Serbian people sought the hope that had been taken from them from all sides. Based on the mentioned documents, it can be concluded that the Saint Sava cult was very strong among the Serbian population in the Bitola province, despite the opposition of the Turkish authorities and the pressures of the Bulgarian Exarchate established in this territory. The non-recognition of Serbian nationality and pressure from all sides united Serbs in their efforts to defend and preserve their customs. Saint Sava celebrations in Serbian schools in the Bitola province are a confirmation of the Serbian population's awareness of its roots and existence. The desire of the Serbian population to mark this holiday as worthy as possible represents its quiet but persistent resistance to imposed problems. The diversity in solving problems showed its spiritual strength and vitality even after centuries of living under Turkish rule.*

Key words: *Bitola Vilayet, celebration, Saint Sava's Day, Serbian schools, cutting the bread.*